

Platons dualism.

Idéer i sinnet

Människan är alltings mått, hävdade sofisten Protagoras, men gav vaga svar på vad en människa egentligen är. Människan är mer än materia, hävdar Demokritos, ty vi har också förmågan till att tänka i metafysiska, abstrakta storheter. Platon fyller i och tänker sig att människan består av det tudelade kropp och själ, men hävdar att det vi kan erinra med våra sinnen endast är urvattnade kopior av den rena, oföränderliga idévärlden. Själen tillhör denna eviga idévärld och knyts till en fysisk kropp vid födseln. Själen kan dock enbart förstås med tanken, hävdar Platon, som också ger oss etiska dimensioner på vad som sker med själen då människan dör.

Själen väl och ve hänger nämligen på hur människan levt sitt jordiska liv. Onda handlingar leder till själens fördärv, medan goda leder till upphöjdhet. Jag anar tydliga kopplingar mellan Platons själsliv och de lika gamla idéerna om själen som manifestation av reinkarnationer. Sättet vi lever våra liv på speglar också hur väl själen mår i nästa inkarnation. Kanske tänker sig Platon rent av själen som metafysiskt kognitiv i den meningen att den väljer en fysisk kropp som den tror skall ge tillfällen att mogna i visdom och insikter, att växa i kunskaper.

Med detta synsätt blir sinnevärlden – eller det kroppsliga – bara tillfälliga bägare för själen att nyttja i syfte att växa. Själen är alltså en enhet från idévärlden som är oföränderlig i det att den är strukturerad materia som på samma gång växer i insikter till följd av erfarenheter från sinnevärlden. Endast tanken kan förstå denna delade enhet.

Platon hävdar vidare att själen trots sin enhet också består av tre olika egenheter som manifesteras i den fysiska kroppen: förnuft (*nous*), begär (*epithymia*) och mod (*thymos*). Begär och mod hjälper kroppen att överleva rent fysiskt, men bryr sig inte om etiska konsekvenser. Ego går alltså före Etos. Förnuftet försöker dock se till själens helhet och kompensera för begäret, ofta tillsammans med modet. Modet kan nämligen agera i ett vidare syfte om det inte faller för begäret och i stället blir högmod.

Själen tänker

Dualismen kropp och själ fick snart en vidare tolkning. Själen har ofta likställts med hjärnan eller tanken eftersom tanken enligt Platon kan erinra sådant sinnena inte har förmåga till. Kroppen är bunden till materia, men på samma sätt som Demokritos föreställer sig materia som ämnen med möjligheter till omstrukturering, längtar också själen efter att närma sig demiurgen, som existerar bortom både erfarenhet och förnuft. Själen besitter kunskaper om de absoluta sanningarna, men också kroppen kan med hjärnans hjälp få kunskap om dessa ting genom reflektion.

Platons elev Aristoteles menade att allt har ett syfte. Den teleologiska hållningen inbegrepp i första hand kroppen men kom att utvidgas till att bli studieobjekt för hela skapelsen i medeltidens skolastik. I motsats till Platon hävdade Aristoteles att känslor som hat eller glädje inte hade sitt ursprung i själslivet utan var kroppsliga, medicinska tillstånd. Avståndet till Demokritos tankar om *psyche* (själen) som kroppens mest framträdande egenskap i ständig jakt på den rena formen, kunde inte vara större. Aristoteles står med båda fötterna på jorden och har egentligen inget behov av att lyfta blicken bortom det sublunära. Det materiella är gott nog och ger dessutom människan möjlighet att ordna och studera sin omgivning på ett förnuftigt sätt. De materiella tingens har metafysiska principer, inneboende egenskaper som kan studeras och klassificeras; de har ett syfte som vi kan greppa och förstå. Nya tankar ger människan möjligheter till utveckling också i konkret, fysisk form.¹

Dikotomierna mystik och förnuft har fortsatt att förbrylla tänkare ända in i modern tid. Platon och Aristoteles står som grundare av skolor som i mångt och mycket gett upphov till en dualism som idag har sin främsta skiljelinje mellan hur man väljer att uppfatta människans plats i universum. Är vi varelser med själ och hjärna eller är vi i naturalistisk anda

---

¹ 1800-talets positivism talar direkt till antikens filosofer då den tillmäter sinnesintrycken makt över vad som anses viktig kunskap. Vi bör lita på våra sinnen; de låter oss genomföra empiriska experiment som ger oss fakta. Själen är inte mätbar och existerar därför inte i strikt naturvetenskaplig mening. Auguste Comtes vetenskapliga evolution hade kanske tilltalat Aristoteles då han pekar på att människan gått från ett stadium av teologi där människan var beroende av övernaturliga skapare, vidare till det metafysiska där naturens krafter styr, för att slutligen landa i en positivistisk syn på världen där naturvetenskapens kunskapssyn bidrar till människans utveckling. Aristoteles skulle säkert inte betrakta människan som själlös, men trots allt funnit tankens utveckling i självständig riktning ganska upplyftande.

enbart ett resultat av hjärnans förnuft? Svaret dröjer, och har kanske inget svar. Dock ger nyplatonismen ett svar på varför vi människor trots allt lever i ett ständigt motsatsförhållande, både vad gäller kropp och själ och – kanske än viktigare – vad gäller människans förhållande till sin tänkta skapare.

Demiurgen och kaoset

Demiurgen är, enligt Platon, den gud som skapat världen. Nyplatonisten Plotinos ser Demiurgen som "Det ena", en gudomlig kraft som står för enhet utan mångfald och som inte låter sig beskrivas annat än genom att bruka negationer. Vi vet alltså vad "Det ena" inte är, men kan inte sätta fingret på vad det egentligen är. Plotinos beskriver "Det ena" som något fulländat gott. Någon dualism mellan kropp och själ tycks dock inte framträda på samma sätt då kroppen befinner sig i själen. Människans tre grundvalar (själ, ande och "Det ena") befinner sig alla i kroppen. Anden informerar själen, och de idéer människan har kommer från anden. Anden symboliserar här också mångfald och splittring, till skillnad från "Det ena", som står för enhet och helhet.

Dualismen i resonemanget blir tydligast då nyplatonisterna betraktar själen som både okroppslig och odödlig. Samtidigt återfinns kroppen, som är dödlig, i denna odödliga själ. Jag ser i mitt inre denna symbolik i form av ett vattenfall. Den punkt där vattnet samlas och knyts ihop strax före fallet är själen. Själva vattnet får då symbolisera "Det ena", som trots mångfald ändå är en enhet. Fallets slut är anden som återigen blir en mångfald av världens inneboende förnuft. Vattnet är, sin mångfald av virvlar till trots, ändå en helhet som genomströmmar alla tre hypostaserna.

En god själ i en ond värld

Däremot betraktade gnostikerna inte Demiurgen som en god kraft. Demiurgen hade visserligen skapat världen, men gjort ett så dåligt jobb eftersom världen var full av kaos och ondska. Den kände gnostikern Markion hävdade rentav att den judiske guden Jahve skapat världen som ett hafsverk. Den judiske guden var en demiurg (hantverkare) utan vare sig

kompetens eller yrkesstolthet.² Skapelsens materia blev en symbol för tillfångatagna själar, ett fängelse av strukturerat kaos. Människans själar var fast i det materiella utan att kunna nå "det Ena". Trots att själen försöker kompensera för den bristande mångfald som materien står för så strävar alltid själen bort från världen i hopp om att nå "Det ena".

Men hur når man då "Det ena"? Hur blir man fri från detta ständiga motsatsförhållande som kropp och själ tycks utgöra? Tänkare som Platon, Epikuros och Plotinos anar att detta bör ske genom att söka insikter som leder till kunskap. Mångfaldens tyranni leder oss bort från det goda, men detta onda saknar också struktur; en brist på struktur som fördjupad kunskap kan råda bot på. Hedonisterna instämmer och ger också bifall till att själens välmående är betydligt viktigare än kroppens. De betonar dock att *hedone* (glädje och lust) är långt viktigare än självspåkande övningar i syfte att bringa balans i människans liv.

Världen är med andra ord ond, och kan omöjligt vara skapad av en god gud. "Det ena", som inte låter sig fångas av semantiska beskrivningar förstår inte heller världen som den nu skapats. Man anar Epikuros paradox i denna syn, kanske rent av upplysningstidens deistiska syn på Gud som urmakaren som dragit i gång skapelsen men sedan låter den ha sin gång utan att ingripa. Förkärleken till att värdera skapelsen och människans handlingar som ont eller gott röjer i sig en dualism som inom gnosticismen resulterar i språkligt värdeladdade motsatsord (ont/gott, sanning/lögn och ande/kött) för att skilja demiurgen från "Det ena". De banade därmed vägen för de kristna tänkare som med tiden skulle sätta stort avtryck på det filosofiska bygge som den tidiga kristendomen kom att utgöra.

---

² Det är inte svårt att förstå den antisemitism som Markion anklagats för. Att han dessutom närmast har en polyteistisk syn på demiurgen som en gud bland många, vann inte de kristna dogmatikernas bifall.

Kroppen som själens fångvaktare

Gnostikerna, och de tidiga kristna tänkarna, såg på kroppen som själens fångvaktare. En gnostisk dualism började ta allt tydligare form i det motsatsförhållande som kropp och själ utgjorde. Själen längtade bort från materians bojor, och ville förenas med sin skapare. Människan sågs med andra ord som en del av världen, men samtidigt utanför den. Det senare kom att präglade de kristnas syn på människans plats i den materiella världen.

På samma sätt som stoikerna hävdade att själen består av två delar (*spiritus vitalis* och *spiritus animalis*) så utgör denna motsats inte människans essens. Människans "jag" låter sig inte fångas i uppdelningar; universum (människan inkluderad) är en sammanhängande helhet. I stället är det bättre att bara låta livet ha sin gång.

I likhet med Platon ansåg den store kristne tänkaren Augustinus att tänkandets värld är större än sinnenas värld. Med hjälp av tanken kan vi nå bortom det motsatsförhållande som råder mellan vår omnipotenta skapare och vår bristfälliga fysiska kropp. Tanken går bortom rum, tid och materia och kan, likt det gudomliga, befinna sig i ett "evigt nu".

Augustinus vidmakthåller dock motsatsförhållandet kropp och själ. Kroppen är ett kärl för det gudomliga. En människa är, enligt Augustinus en rationell varelse som består av själ och kropp. Varken själen eller kroppen allena är en enskild människa, utan det är just sammansättningen kropp och själ som gör oss mänskliga. Ändå menar Augustinus att den mänskliga själen är överlägsen den fysiska kroppen. Det är den mänskliga själen som styr kroppen, och det är också den mänskliga själen som är skapad till Guds avbild. Det är själen som gör det möjligt för oss som individer att finna Gud i oss själva.

Själen förenar alltså individen med Gud, men Augustinus menar att det behövs något mer för att nå bortom det motsatsförhållande som kropp och själ ändå utgör. Vi behöver Guds nåd. Vi klarar inte på egen hand att fjärma oss från de fysiska frestelserna; vi bör vara avhållsamma sexuellt och materiellt för att bli andligt upplysta. Vi behöver bli vänner med

vår skapare. För att återanvända de grekiska filosofernas ordval: vi behöver *fronesis* (klokhets) för att förstå Gud, men vi behöver också Guds vänskap (*filia*) för att finna det gudomliga som finns inom oss.

Vi behöver alltså nåden, men den kanske inte är lika lättvunnen, om vi ska tro Augustinus. Människor är nämligen predestinerade (utvalda) av Gud. Detta förklarar också varför vissa människor tycks ta avstånd från Gud. De är helt enkelt inte utvalda av Gud att ta del av nåden.³

Augustinus skiljer mellan kropp och själ, men särskiljer också på den skapande guden och den frälsande guden. Skapelsen har alltsedan syndafallet varit ond, och det är människan som bär skulden. Människan har med fallet också dragit på sig en arvsynd som hon inte kan undgå annat än att helt hänge sig åt själens kallelse och finna det gudomliga inom oss. Men skapelsen innehåller också den ursprungliga, rena godheten. I motsats till Platon hävdar Augustinus att Gud skapade världen *ex nihilo*, ur intet. Platon hävdar att den ostrukturerade materia som blev besjälad skapelse alltid funnits där.

Dualism i vår tid

Den moderna människan präglas i mångt och mycket av samma ambivalens vad gäller kropp och själ, tanke och erfarenhet. Denna eviga motsats är uppdelad i två filosofiska huvudinriktningar: dualism och monism. Dualismen står, som vi sett, för åsikten att själen – eller snarare medvetandet – och kroppen är två skilda storheter. Dualismen har dock utvecklats parallellt under historiens gång. Inte minst i hinduistisk tradition där själen (*atman*) står i motsatsförhållande till kroppen. Platons "Det ena" är i hinduisk tradition närmast synonymt med *brahman*, den stora världssjälen. Monismen ser i stället kropp och själ som en helhet. Båda riktningarna har sitt ursprung i antikens Grekland. Den förra med Platon som förgrundsgestalt, den senare Parmenides.

---

³ Predestinationsläran har måhända ett motbjudande eftermäle för den moderna människan. Den verkar lika orättfärdig som de framgångsteologiska församlingar som anser att ett liv fritt från sjukdom, fyllt av materiell status och rikedom är synonymt med guds kärlek.

Tydligast märks dualismen kanske i etiska frågor där människan ställs mot andra djur. Vare sig man tror på en övernaturlig skapare eller inte, så betraktar vi människor oss som förvaltare av jorden. Vi har en intelligens som gett vår art möjlighet att forma vår omgivning som vi finner bäst. Vi har rent av möjligheten att förstöra våra egna livsbetingelser. Att människan har en särställning handlar dock inte bara om vår arts tankeförmåga, det går tillbaka på en mycket djupare idé om att människan genom själen har ett speciellt förhållande till den tänkta skaparen. Denna dualism har också lett till att (i första hand religiösa grupper) ser på kroppen med viss avsmak då den står för det ofullständiga och syndfulla.

Denna särställning ifrågasätts dock av många. Handlar det bara i religiösa termer om att djuren anses sakna själ – eller handlar det om att kommunicera själens tankar, att bli del av det gudomliga *logos*? Kanske är det så enkelt som att dualismen själ och kropp bäst harmoniseras genom att vi tänker, något även andra djur tycks ha förmåga till. Platon är något väsentligt på spåren då han i sina *Dialoger* låter Sokrates blottlägga människans dualism genom att beskriva relationen mellan tänkandet och själen:

*“As the talk which the soul has with itself about any subjects which it considers. You must not suppose that I know this that I am declaring to you. But the soul, as the image presents itself to me, when it thinks, is merely conversing with itself [...]”*⁴

Att tänka är alltså att höra själen tala med sig själv. Om själen därvidlag talar samma språk som kroppen låter jag var osagt. För att parafrasera Martin Luther: Med de orden står vi här och kan inget annat.

---

⁴ Plato's *Dialogues: Theaetetus* 189e–190a. Tillgänglig online, 1.11.2021:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DTheat.%3Asection%3D189e>